

Adriana Sara Jastrzębska
Uniwersytet Jagielloński
adriana.jastrzebska@uj.edu.pl

***Crims.cat* – katalońska powieść kryminalna Rekonesans**

Abstrakt

W ostatnich dekadach powieść kryminalna w swoich licznych wariantach i odmianach stała się jednym z istotniejszych podgatunków współczesnej literatury, przejmując w dużej mierze rolę oraz zadania powieści społecznej, poddającej analizie stan społeczeństwa i stawiającej pytania o jego kondycję moralną. Bywa literackim produktem eksportowym, stając się składową obiegowych opinii i wyobrażeń na temat danego kraju (przykładem może tu być skandynawska powieść kryminalna czy kolumbijska narkopowieść).

W Hiszpanii powieść kryminalna rozwija się intensywnie od połowy lat 70. Jej pierwsze ważne tematy to społeczeństwo kraju w okresie *Transición* oraz rozliczenia z historią XX wieku. Z czasem, dzięki twórczości takich autorów jak Manuel Vázquez Montalbán czy Eduardo Mendoza, Barcelona staje się hiszpańską stolicą powieści kryminalnej. Artykuł stanowi rekonesans w świecie powieści kryminalnej ostatnich lat, umiejscowionej w Katalonii i pisanej po katalońsku oraz przedstawienie jej najważniejszych tematów, reprezentantów, a także specyficznych cech. Omówiona zostaje też działalność służąca upowszechnianiu samego gatunku oraz wiedzy o nim wśród katalońskojęzycznej publiczności.

Słowa kluczowe: powieść kryminalna, czarna powieść, współczesna powieść katalońska, *crims.cat*

Abstract***Crim.cat* – the Catalan Crime Novel. Reconnaissance**

In recent decades, the crime fiction in its many variants and forms, has become one of the most important subgenres of contemporary literature, largely assuming the role of the social novel, which analyses the state of society and raises questions about its moral condition. It can be a literary export product, becoming a component of popular opinion and ideas concerning a country or a region (for example, the Scandinavian crime novel or the Colombian narconovela).

In Spain, the crime fiction has been developing intensively since the mid-1970s, with its first major themes being the Transición and the reckoning with the 20th century history. Over time, Barcelona, due to the work of authors such as Manuel Vázquez Montalbán or Eduardo Mendoza, has become a kind of capital of the crime fiction in Spain. This article is a reconnaissance in the world of the recent crime fiction written in Catalan, and presents its main themes, representatives and specific features. It also discusses the activities aimed at popularising and dissemination of the genre and its knowledge among the Catalan-speaking public.

Keywords: crime fiction, roman noir, contemporary catalan fiction, *crims.cat*

Uważana niegdyś za gatunek pomniejszy, o niewielkich lub żadnych walorach artystycznych i przeznaczony dla mało wyrobionych czytelników poszukujących w książkach przede wszystkim łatwej rozrywki, powieść kryminalna w swoich licznych odmianach stanowi dziś jeden z najpopularniejszych i najchętniej wykorzystywanych modeli gatunkowych. Choć celem niniejszej pracy nie są genologiczne rozważania nad granicami gatunku (czy też makrogatunku) powieści kryminalnej i jego wewnętrznym zróżnicowaniem, ze względu na znaczny chaos terminologiczny panujący w polskich pracach poświęconych tej tematyce i podobną heterogeniczność odnośnej siatki pojęciowej w literaturoznawstwie hiszpańskojęzycznym, konieczne jest robocze zdefiniowanie tego, co rozumiemy pod pojęciem „powieści kryminalnej”. Próby uporządkowania terminologii związanej z kryminałem i jego odmianami podejmowali na gruncie polskim m.in.: Ewa Mrowczyk-Hearfield (1998), Mariusz Czubaj (2010), Mariusz Kraska (2015) i Justyna Tuszyńska (2017). W niniejszym artykule, zgodnie z propozycją Tuszyńskiej (2017: 219), powieść kryminalną rozumiemy jako

odmianę gatunkową, w której zagadka stanowi czynnik organizacji fabuły, dociekanie – element organizacji narracji, a przestępstwo jest składnikiem organizacji aspektu tematycznego.

Na gruncie hiszpańskojęzycznym odpowiednikiem tej pojemnej kategorii jest *novela negra* (dosł. czarna powieść). Nazwa ta z jednej strony nawiązuje do czarnego kryminału amerykańskiego z pierwszej połowy XX wieku, zwłaszcza, gdy mowa o kryminałach latynoamerykańskich, z drugiej – do powieści *noir* obecnej w literaturach romańskich. Termin ten wysuwa na pierwszy plan „czarną” atmosferę związaną z zaistnieniem w świecie przedstawionym zbrodni, przestępstwa, korupcji etc. Wyróżnia zatem społeczne implikacje powieści kryminalnej¹. Na gruncie katalońskim niuanse zróżnicowania wewnątrz gatunku objaśniono w dwutomowej pracy Àlexa Martína Escribà i Jordiiego Canala i Artigasa – *Trets per totes bandes* (2019) i *Trets per totes bandes 2* (2021).

Schemat fabularny leżący u podstaw kryminalnej konwencji: zbrodnia/zagadka, bohater dążący do jej wyjaśnienia oraz śledztwo – sekwencja działań prowadzących do wykrycia sprawcy zbrodni lub rozwiązania zagadki – ma z jednej strony ogromną moc przyciągania i utrzymywania uwagi czytelnika, z drugiej zaś – poprzez osadzanie fabuły w konkretnych, rozpoznawalnych realiach – wielki potencjał portretowania rzeczywistości. Mariusz Czubaj (2010) widzi w kryminale cenne źródło wiedzy antropologicznej na temat współczesności. Jego zdaniem gatunek ten „[...] jawi się nie tylko jako mniej lub bardziej udana zagadka literacka, lecz na przykład jako opowieść o tożsamości i ponowoczesnych z nią kłopotach, jako historia o zderzeniu kultur i tak dalej” (Czubaj, 2010: 42). W ten sposób powieść kryminalna i czarna powieść stają się również współczesną odmianą powieści społecznej, diagnozując stan społeczeństwa, wskazując słabe punkty obowiązujących systemów, konflikty i problemy wynikające

¹ W odróżnieniu od klasycznej powieści detektywistycznej, zwanej w nomenklaturze anglosaskiej *whodunit*, gdzie korzeni zbrodni upatruje się zwykle w psychice jednostki, a motywem są zwykle – jak na przykład u Agathy Christie – miłość, zazdrość lub zemsta.

ze społecznej, ekonomicznej oraz politycznej rzeczywistości. Pod tym względem powieść kryminalna w rozmaitych krajach i regionach znacznie się różni, ukazując rozmaite mechanizmy i okoliczności, w których rodzi się zbrodnia – inaczej w praworządnej Skandynawii, inaczej w ogarniętym wojną narkotykową Meksyku. Niemniej należy przyjąć, że powieść kryminalna w każdym lokalnym polu literackim pozwala zidentyfikować podstawowe problemy i napięcia istniejące w obrębie danej wspólnoty.

Celem niniejszego artykułu jest rekonesans we współczesnej powieści kryminalnej tworzonej w języku katalońskim, zmierzający do wyodrębnienia najważniejszych tendencji, nurtów i tematów. Drugim interesującym nas aspektem są działania zorientowane na promocję katalońskojęzycznej literatury kryminalnej, podejmowane przez samych pisarzy, ale również środowisko akademickie, wydawców, wreszcie samych miłośników gatunku.

Powieść kryminalna w Hiszpanii. Miejsce Katalonii

Z racji tego, że czynniki sprzyjające rozwojowi powieści kryminalnej jako gatunku to istnienie pewnych gwarancji w ustanowionych ramach prawnych, kapitalistyczny, burżuazyjny porządek gospodarczy oraz ustrój demokratycznego państwa prawa² (Colmeiro, 2015: 16), nie jest zaskakujące, że w krajach hiszpańskojęzycznych aż do ostatnich dekad XX wieku gatunek ten nie zajmuje istotnego miejsca w panoramie literackiej.

W Hiszpanii *boom* na powieść kryminalną rozpoczyna się wraz z końcem dyktatury generała Franco. Wprawdzie od lat 50. niektórzy pisarze sięgają po wzorzec gatunkowy powieści kryminalnej w utworach stanowiących próbę krytyki reżimu, eksponując tym samym

² Niewątpliwie obserwacja José Colmeiro jest trafna, warto jednak zauważyć, że w literaturze polskiej powieść kryminalna w swej odmianie nazwanej powieścią milicyjną rozwijała się prężnie w PRL pomimo braku kapitalizmu i demokracji. Miała ona jednak (w odróżnieniu od kryminałów, o których mowa w tym tekście) cel głównie perswazyjny, co wykazał już w latach 70. Stanisław Barańczak (1975).

wspólny dla policji oraz polityki grecki źródłosłów *polis*, nie jest to jednak masowe zjawisko. Warto jednakże zauważyć, że wśród wymienionych przez José Colmeirę (2015: 19) pionierów gatunku we frankistowskiej Hiszpanii dominują Katalończycy: Manuel de Pedrolo, Maria Aurèlia Capmany, Jaume Fuster. Powieść kryminalna pisana po katalońsku staje się u tych pisarzy formą walki z dyktaturą, zarówno poprzez zawartą w utworach krytykę rzeczywistości, jak i czynny opór wobec polityki zmierzającej do wyrugowania języka oraz literatury katalońskiej.

Symbolicznym początkiem przemian w literaturze, prowadzących do włączenia konwencji kryminalnej w główny nurt literacki, jest publikacja z 1975 roku *Prawdy o sprawie Savolty* Eduarda Mendozy. Powieść, której akcja toczy się w Barcelonie drugiej dekady XX wieku, w strukturę kryminału wpisuje krytykę społeczną: śledztwo w sprawie zamachu na bogatego przemysłowca i kolejne śmierci w środowisku działaczy robotniczych pozwalają pokazać skomplikowane relacje społeczne oraz konflikty toczące stolicę Katalonii w tym burzliwym czasie. Mendoza łączy fikcję i dokument, a w warstwie estetycznej – powagę z ironicznym tonem i humorem. Znaczenie tej powieści dla naszych rozważań jest zatem dwojakie: Eduardo Mendoza wskazuje na konwencję kryminalną jako narzędzie ukazywania społeczno-politycznej rzeczywistości oraz wprowadza do literatury Barcelonę jako scenerię, w której rozgrywa się kryminalna intryga.

Drugi z pisarzy wyznaczających miejsce gatunku w panoramie współczesnej powieści hiszpańskiej, Manuel Vázquez Montalbán, twórca serii kryminałów z detektywem Pepe Carvalho, ugruntowuje pozycję Barcelony jako stolicy na literackiej kryminalnej mapie kraju. W kolejnych latach, w miarę rozwoju gatunku, w Barcelonie i Katalonii będą osadzać akcje swych powieści kryminalnych znani i tłumaczeni na wiele języków twórcy, jak Alicia Giménez-Bartlett czy Jordi Sierra i Fabra.

Na gruncie literatury katalońskojęzycznej literacką „kryminalną Barcelonę” budują konsekwentnie: Rafael Tasis w latach 50., Manuel de Pedrolo w 60., a począwszy od lat 70. – Jaume Fuster.

Warto zaznaczyć, że powieść kryminalna w swej nowoczesnej odmianie jest ściśle związana z miastem i jego funkcjonowaniem. Poruszanie się postaci po miejskim terytorium jest warunkiem koniecznym do ukazania społeczeństwa i rządzących nim mechanizmów. Jak zauważa Halina Kubicka (2015: 307-308), w powieści kryminalnej

[...] przestrzeń miejska ukazywana jest w rozmaitych perspektywach – współczesnej, historycznej, retro – i w różnych kontekstach – zaczynając od problemów społecznych, ekonomicznych, na kwestiach genderowych kończąc. Ta wielość ujęć sprawia, że artystyczny obraz przestrzeni miejskiej obecny w literaturze kryminalnej staje się szczególnie złożony – nie jest to nigdy przestrzeń neutralna, zawsze wpisane są w nią pewne wyobrażenia tworzące rozległą siatkę sensów i znaczeń.

W przypadku Hiszpanii Barcelona w różnych momentach swej historii staje się zatem kluczową przestrzenią – zarówno pozaliteracko, jak i na gruncie fikcyjnych światów przedstawionych – dla rozwoju tego gatunku, ponieważ

[...] barcelońskie imaginarium spełnia szereg koniecznych wymagań: Barcelona jest wielkim miastem rewolucji przemysłowej, jest złożona i pełna konfliktów, ma istotną przeszłość historyczną i polityczną. Co więcej, jest to miasto portowe, co wprowadza motywy uniwersalne w tego typu przestrzeni: przemysł towarów, sprowadzanie narkotyków i handel ludźmi to tylko niektóre z najbardziej specyficznych przykładów³ (Martín Escribà, 2009: 45).

Świat kryminału w języku katalońskim

W świetle w oczywisty sposób politycznej natury powieści kryminalnej gatunek ten uprawiany w języku katalońskim staje się podwójnie polityczny: nie tylko komentuje rzeczywistość, ale przyczynia się do rozwoju oraz emancypacji katalońskiej kultury i literatury.

³ Wszystkie cytowane fragmenty tekstów krytycznych napisanych oryginalnie w języku hiszpańskim i katalońskim w moim przekładzie.

Rosnące w ostatnich dwóch dekadach znaczenie powieści kryminalnej w języku katalońskim przejawia się w trzech ściśle powiązanych ze sobą sferach: w samej obfitej twórczości literackiej, w rosnącym zainteresowaniu świata akademickiego badaniami nad tym gatunkiem oraz na płaszczyźnie edytorskiej i promocyjnej, zmierzającej do swoistej instytucjonalizacji gatunku.

Znaczenie i popularność zyskują „gatunkowe” nagrody literackie, jak na przykład L’H Confidencial, Crims de Tinta, Ferran Canyameres, Pepe Carvalho czy Premi Memorial Agustí Vehí. Rozwijają się też festiwale: istniejący od 2005 roku Festival BCNegra czy młodszy, zorganizowany po raz pierwszy w 2013, Festival Tiana Negra, by wymienić tylko największe inicjatywy tego rodzaju.

Równocześnie powieść kryminalna zwraca uwagę świata akademickiego. We wstępie do monograficznego numeru czasopisma *Ítaca. Revista de Filologia*, zatytułowanym „Cap a la consagració del crim en català” Àlex Martín Escribà, Anna Maria Villalonga i Sebastià Bennasar (2014: 15) wskazują na zainteresowanie Akademii powieścią kryminalną jako dowód na to, że gatunek przestał być traktowany jako literatura *stricte* rozrywkowa, eskapistyczna, a doceniono jego wartość jako obrazu samej rzeczywistości. Badacze wymieniają dalej cały szereg inicjatyw: konferencji, spotkań, zajęć uniwersyteckich, które na przełomie pierwszej i drugiej dekady XXI wieku zainicjowały badania nad czarną powieścią (Martín Escribà, Villalonga, Bennasar 2014: 16) i zaowocowały istotnymi publikacjami naukowymi poświęconymi tej tematyce. W kwestii literatury katalońskiej kluczowe są tu dwa uzupełniające się opracowania. W 2006 roku Adolf Piquer Vidal i Àlex Martín Escribà publikują *Catalana i criminal. La novel·la detectivesca del segle XX*, skupiając się na katalońskojęzycznej twórczości kryminalnej od początku XX wieku do roku 2000, za szczególnym uwzględnieniem lat 70. i 80. Wśród autorów pojawiają się m.in.: Jaume Fuster, Ferran Torrent, Maria-Antònia Oliver, Andreu Martín, Antoni Serra, Margarida Arizeta, Josep Maria Palau i Camps, Guillem Frontera, Isabel-Clara Simó, Josep Lluís Seguí etc. W 2011 zaś Sebastià Bennasar publikuje monografię *Pot semblar un accident (La novel·la negra i la transformació dels Països Catalans 1999-2010)*,

w której omawia katalońską powieść kryminalną pierwszej dekady XXI wieku i jej związki ze społeczno-politycznymi zmianami, jakie zaszły w regionach katalońskojęzycznych.

W tym samym roku i w kolejnych latach pojawiają się dalsze publikacje poświęcone gatunkowi. W *Negra i mallorquina. Orígens i evolució de la novel·la policíaca a Mallorca* (2011), Alejandro Casadesús przedstawia charakterystykę i ewolucję powieści kryminalnej w języku katalońskim na Majorce od lat 80. do współczesności. W 2013 Anna Maria Villalonga publikuje *Les veus del crim*, zbiór wywiadów z dwunastoma autorami kryminałów piszącymi po katalońsku.

Ostatnie opracowanie, o jakim warto wspomnieć w niniejszym zestawieniu, to *La Cua de Palla. Retrat en groc i negre* (2011), w którym autorzy, Jordi Canal i Artigas i Àlex Martín Escribà, przywołują legendarną kolekcję wydawniczą z lat 60., by omówić istotę katalońskiej powieści kryminalnej i wskazać jej najbardziej zasłużonych twórców.

La Cua de Palla – wydawana przez Edicions 62 w latach 1963-1970 kolekcja literatury kryminalnej stworzona i kierowana przez pisarza Manuela de Pedrolo – miała na celu wprowadzenie tego gatunku do literatury katalońskiej poprzez przekłady kluczowych utworów, głównie autorów amerykańskich i francuskich, takich jak Dashiell Hammett, Georges Simenon czy John Le Carré. W serii publikowali też oryginalne utwory autorzy katalońscy. Katalońscy pisarze – na przykład Rafael Tasis, Maria Aurèlia Capmany czy sam Pedrolo – bywali też zwykle tłumaczami powieści z innych języków, przybliżając w ten sposób gatunek własnej publiczności. W tym pierwszym okresie w serii, wyróżniającej się charakterystyczną szatą graficzną okładek w kolorze żółtym i czarnym, ukazało się 71 tytułów. W latach 80. w serii *Seleccions de la Cua de Palla* opublikowano natomiast ok. 150 dalszych tytułów, głównie autorów amerykańskich. Warto podkreślić, że niejednokrotnie katalońskie przekłady powieści ukazywały się jeszcze przed tłumaczeniem ich na język hiszpański.

Do tradycji serii *La Cua de Palla* nawiązuje inicjatywa *crims.cat*: kolekcja powieści kryminalnych wydawnictwa Alrevés i serwis internetowy poświęcony temu gatunkowi, prowadzony w języku katalońskim. Stanowi on kompendium wiedzy o katalońskim kryminale:

znajdziemy tam nie tylko listę autorów i tytułów, ale także recenzje, wywiady z autorami oraz wiadomości ze świata czarnej powieści. Àlex Martín Escribà (<https://crims.cat/qui-som>) w manifestie otwierającym *crims.cat* mówi:

[...] chcemy wypełnić wielką lukę na katalońskojęzycznym rynku wydawniczym. Teraz, gdy sukces tych historii w naszym kraju i poza nim stał się powszechnie uznanym faktem, musimy w naszym języku połączyć siły, by postarać się uniknąć wydawniczego rozproszenia, którego doświadczają wszyscy autorzy kultywujący to, co Raymond Chandler nazwał „prostą sztuką zabijania”. Prosta czy nie, pomyśleliśmy, że to idealny moment, aby wyjść naprzeciw wszystkim tym, którzy od wielu lat domagali się obecności kolekcji tak ważnej, jaką w swoim czasie była *La Cua de Palla*.

Samo przedstawienie założeń i celu istnienia *crims.cat* w postaci manifestu wskazuje jasno, że intencje twórców wykraczają poza czysty marketing i aspirują do roli kulturotwórczej zarówno w zakresie popularyzacji gatunku powieści kryminalnej, jak i propagowania rodzimej twórczości. W ciągu 10 lat działalności *crims.cat*⁴ w kolekcji ukazało się 58 tytułów, głównie autorów katalońskich, ale są tu także przekłady powieści francuskich czy włoskich. W momencie oddawania tego artykułu do druku rusza nowa formuła współpracy serwisu z czytelnikami, łącząca rodzaj subskrypcji i *crowdfunding*: wpłacając co miesiąc składkę w wysokości kilku euro, czytelnik otrzymuje w ciągu roku, zależnie od wybranej opcji, kilka z wydanych w ramach kolekcji powieści oraz popularnonaukowych opracowań.

Wszystkie wymienione tu inicjatywy, instytucje i opracowania stanowią dziś stabilne ramy dla rozwoju i upowszechnienia katalońskiej

⁴ Na stronie serwisu nie wskazano daty rozpoczęcia działalności. Niemniej należy przyjąć, że jej symbolicznym początkiem jest publikacja w styczniu 2010 roku antologii *Crims.cat. Collita de narradors del gènere negre en català* (Alrevés) zawierającej 17 tekstów katalońskich autorów. Twórcami antologii są Àlex Martín Escribà i Sebastià Bennasar, którzy trzy lata później, w 2013, publikują jej uzupełnienie i kontynuację: *Crims.cat 2.0. Més sospitosos del gènere negre als Països Catalans* (Alrevés).

powieści kryminalnej. Objętość i formuła niniejszego artykułu nie pozwalają nam, rzecz jasna, na szczegółowe omówienie tej bogatej i różnorodnej twórczości. W dalszej części niniejszej pracy przedstawimy zatem krótko kluczowe nurty obecne dziś w panoramie „czarnej” literatury katalońskiej.

Za „ojców założycieli” gatunku uchodzą w Katalonii Rafael Tasis (1906-1966), Manuel de Pedrolo (1918-1990) oraz Jaume Fuster (1945-1998). Ten pierwszy adaptuje na potrzeby rodzimej literatury model powieści detektywistycznej stworzony przez Agathe Christie i Arthura Conan Doyle’a, ten drugi – estetykę i atmosferę amerykańskiej czarnej powieści. U Jaume Fustera natomiast to ukazywana aktualna rzeczywistość odgrywa kluczową rolę, akcentując tym samym społeczne zadania powieści kryminalnej, niegdyś wypełniane przez dziennikarstwo śledcze. Sebastià Bennasar (2010: 128) uważa, że najważniejszą cechą twórczości Fustera, docenianą nawet przez jego krytyków, jest „[...] jej wiarygodność i ramy akcji, w których rozgrywa się powieść, czyli ukryta rzeczywistość, która istnieje, którą wielu ludzi dostrzega, ale której nikt nie ośmiela się przelać na papier, dopóki nie pojawi się Fuster, by dać zielone światło”. Badacz mówi tu przede wszystkim o powieściach *De mica en mica s’omple la pica* (1972) i *La corona valenciana* (1982). Twórczość wymienionych autorów otwiera drzwi kolejnym pisarzom, obecnie uznawanym już za katalońskich klasyków gatunku, takim jak Andreu Martín, Maria-Antònia Oliver czy Ferran Torrent, których publikacje konsekwentnie przyczyniają się do konsolidacji powieści kryminalnej w języku katalońskim i, wraz z inicjatywami popularyzatorskimi, których część wymieniliśmy wyżej, przysparza gatunkowi nowych odbiorców. Zwłaszcza Ferran Torrent (ur. 1951), autor rozgrywającej się w Walencji trylogii *Societat limitada* (2002, Ed. Columna), *Espècies protegides* (2003, Ed. Columna) i *Judici final* (2006, Ed. Columna), wydaje się mieć szczególnie zasługi na tym polu. Bennasar (2010: 130) mówi o nim w ten sposób:

Nikt lepiej niż on nie opowiedział o transformacji swojego społeczeństwa, a tym samym całego społeczeństwa zamieszkującego wybrzeża Morza Śródziemnego. Autor bowiem wykorzystał rzeczywistość, by zamienić

ją w fikcję, a nikt lepiej od niego nie stworzył fikcji, którą rzeczywistość potem znacznie przerosła.

Dziś panorama katalońskojęzycznej powieści o zbrodni i śledztwie jest tyleż bogata, co heterogeniczna – tak, jak sam makrogatunek kryminalny. Możemy jednak wyodrębnić w niej – za Anną Marią Villalongą (2013) – cztery najważniejsze nurty: parodystyczno-humorystyczny, proceduralny, związany z pamięcią historyczną oraz nurt łączący schemat fabularny powieści kryminalnej z elementami właściwymi dla innych gatunków, zwłaszcza z fantastyką naukową.

Nurt pierwszy to powieści, w których kryminalnej fabule towarzyszy element humoru, parodii, a główny bohater jawi się często jako antybohater. Villalonga wiąże istnienie tego nurtu z zasadniczymi różnicami pomiędzy modelem kryminału w kręgu śródziemnomorskim a jego północnym, głównie skandynawskim, odpowiednikiem. O ile powieść skandynawska ujmuje rzeczywistość w sposób wręcz naturalistyczny, o tyle powieść śródziemnomorska przedstawia jej krytyczny opis, sięgając raczej po sarkazm, ironię i parodystyczny ton (Villalonga, 2013: 56). Śródziemnomorscy detektywi, tacy jak na przykład Pepe Carvalho, chętnie korzystają z przyjemności życia: dobrego jedzenia, muzyki czy lektury. Są ludźmi z krwi i kości, raczej anty- niż superbohaterami. Ponadto humor i ten antyheroiczny wymiar postaci często łączą się z użyciem narracji pierwszoosobowej, „[...] pozwalającej autorom na większą swobodę ekspresji, bardziej spontaniczny język, a przede wszystkim na ciekawskie, pełne zdziwienia czy refleksji spojrzenie, jakiego w danym momencie potrzebują” (Villalonga, 2013: 57).

Doskonałym przykładem takiej właśnie powieści są utwory Teresy Solany (ur. 1962). Przetwarzając twórczo model klasycznej chandlerowskiej estetyki powieści kryminalnej, pisarka wprowadza czytelnika w świat barcelońskich wyższych sfer, z domieszką ironii ukazując współczesne problemy i obsesje bogatych, uprzywilejowanych mieszkańców katalońskiej stolicy. W serii powieści zapoczątkowanej przez *Un crim imperfecte* (2006, Edicions 62) w roli detektywów występują bliźniacy, Eduard i Pep Martínez Estivill. Pep używa nazwiska Borja

Masdéu-Canals Sáez de Astorga, by poprawić swój wizerunek wśród barcelońskich elit, którym bracia świadczą usługi doradcze, przeradzające się w poszczególnych częściach serii w działalność śledczą, często na granicy prawa. *Un crim imperfecte* traktuje o morderstwie żony konserwatywnego polityka, który gotów jest zapłacić braciom nie tyle za wykrycie sprawcy, ile za utrzymanie swojej osoby z dala od sprawy. Zarówno fabuła powieści, jak i konstrukcja świata przedstawionego, zwłaszcza postaci głównych bohaterów, opierają się tutaj na dychotomii i ambiwalencji pomiędzy wizerunkiem, pozorem a istotą rzeczy.

W drugiej części, zatytułowanej *Drecera al paradís* (2007, Edicions 62), bliźniacy badają tajemnicę śmierci popularnej pisarki zamordowanej w dniu otrzymania ważnej nagrody. Głównym podejrzanym jest największy konkurent ofiary, tworzący ambitną, eksperymentalną literaturę. Tym samym Solana wprowadza do powieści nie tylko literacką Barcelonę, ale i metaliteracką dyskusję o „prawdziwym” pisarstwie i jego rozrywkowej odmianie. Trzecia część serii, *L’Hora Zen* (2011, Edicions 62), rozgrywa się w okresie kryzysu gospodarczego. W odróżnieniu od pozostałych powieści tutaj rozwiązywana jest równolegle więcej niż jedna zagadka, a tematem przewodnim jest funkcjonowanie biznesu związanego z medycyną alternatywną i pseudonauką. Co ciekawe, w powieści pojawia się sama Teresa Solana jako zleceniodawczyni braci, pisarka, poszukująca materiałów do nowej książki zatytułowanej *L’Hora Zen*. W opublikowanej w 2016 roku czwartej części cyklu, *Campanades de boda* (Edicions 62), bliźniacy-detektywi, ponownie obracając się w kręgach towarzyskiej śmietanki Barcelony, badają sprawę otrucia ojca panny młodej podczas przyjęcia weselnego.

Stewart King (2014: 84-85) następująco podsumowuje rolę twórczości pisarki w panoramie katalońskiej literatury kryminalnej, wskazując obraną przez nią estetykę jako środek wyrazu właściwy naszym czasom:

Teresa Solana odkryła na nowo – nie ma co do tego wątpliwości – katalońską powieść kryminalną. Czytając jej książki, zdajemy sobie sprawę, że świat przedstawiany tradycyjnie w powieściach kryminalnych podczas

boomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych już zanikł w tej Barcelonie, która ma niewiele wspólnego z zapuszczonej ulicami, po których chodzili tacy detektywi jak Pepe Carvalho i Lluís Arquer. W swojej twórczości Solana posługuje się humorem i ironią, aby badać nową rzeczywistość. W ten sposób autorka odkrywa sprzeczności i obsesje katalońskiej stolicy nowego tysiąclecia.

Drugi istotny nurt powieści kryminalnej oddala nas od tradycyjnego modelu prywatnego detektywa działającego na granicy prawa i rozwiązującego w pojedynkę najtrudniejsze zagadki, stawiając w centrum instytucje stojące na straży prawa i porządku. Powieść policyjnych procedur realistycznie odtwarza metody i techniki działania zawodowych stróżów prawa. W przypadku Katalonii „podgatunek rozwijany zasadniczo od końca dyktatury nie mógł pominąć wielkiej zmiany, jaką stanowiło utworzenie lokalnej policji, Mossos d’Esquadra” (Vilalonga, 2013: 61). Nurt ten stanowi swoiste narzędzie oswajające publiczność z nową rolą służb mundurowych w kraju wolnym od dyktatury i, co warto podkreślić, narzędzie budujące ich wizerunek.

Agustí Vehí (1958-2013), który sam łączył pisarstwo z pracą lokalnego policjanta, w *Ginesta pels morts. Un blues empordanès* (2010, Ed. Mare Nostrum) tworzy postać sierżanta Jaume Planagumà, który tuż po podjęciu pracy w nowej jednostce w Empordà rozwiązuje zagadkę serii zbrodni z pozoru wcale ze sobą niepowiązanych. Salvador Balcells (ur. 1946) tworzy z kolei serię powieści, których bohaterem jest tarragoński podinspektor Emili Espinosa: *La taca negra* (2007, Ed. Meteora), *El vi fa sang* (2010, Ed. Meteora) i *Dur de pair* (2012, Ed. Meteora).

Na uwagę zasługuje również fakt, że w katalońskiej powieści kryminalnej pojawiają się licznie kobiety policjantki, jak choćby Manuela Vázquez, bohaterka powieści Carme Riery (ur. 1948) *Natura quasi morta* (2011, Edicions 62) czy podinspektor Norma Forester, bohaterka *Negres tempestes* (2010, La Magrana) Teresy Solany.

Nurt „powieści policyjnej” (*novela policial*), czy też powieści policyjnych procedur, wiąże się ściśle z trzecią kategorią, jaką możemy wyróżnić we współczesnym kryminale katalońskim. To powieści

łącznie wątek kryminalny z elementami historii, czy też pamięci historycznej: tajemnice będące przedmiotem współczesnych śledztw okazują się mieć swoje źródło w przeszłości. To w dużej mierze reakcja na przemilczenia okresu dyktatury frankistowskiej i głos w aktualnej w ostatnich dekadach w Hiszpanii dyskusji na temat pamięci historycznej. Autorzy powieści kryminalnych przyjmują rolę kronikarzy badających przeszłość domagającą się wyjaśnienia i rozliczenia. Anna Maria Villalonga (2013: 65) w odniesieniu do tych powieści stwierdza:

Wszystkie te tytuły łączy podejście do wojny domowej i okresu powojennego, wspomnienie ruchów politycznych i zapomnianych bojowników, chęć odzyskania pamięci o tak wielu ukrytych lub przemilczanych wydarzeniach. [...] Policyjna intryga i warstwa obyczajowa stanowią kontrpunkt pozwalający złagodzić epicki wydźwięk czy ideologiczne zapędy.

Wyróżnia się tu niewątpliwie Agustí Vehí, który, jak powiedziano wyżej, pracował jako lokalny policjant w Figueres, ale miał również doktorat z historii i równolegle prowadził działalność badawczą i dydaktyczną dotyczącą przeszłości służb mundurowych. Jordi Figuerola Garreta (2014: 56), który w swoim artykule „Agustí Vehí, la història per entendre-ho tot” ciekawie omawia związki życia i twórczości pisarza, uważa, że

[...] historia jest w twórczości Agustiego Vehí fundamentalna ze względu na [...] rolę, jaką wyznacza jej autor w kształtowaniu ewolucji postaci oraz określaniu czasowych i referencyjnych ram kolei jego losu. Pod tym względem jest ona kolejną bohaterką powieści, bohaterką aktywną, która wyznacza i profiluje człowieczeństwo postaci naznaczonych sytuacją, w jakiej przyszło im żyć. W przeciwieństwie do tragedii greckich – w których to przeznaczenie kształtuje często tragiczne losy bohaterów, od których nie mogą oni uciec – koncepcja historii kryjąca się w twórczości Vehiego polega na tym, że choć nie można od niej uciec, zawsze istnieją elementy, które stawiają bohaterów ponad tragedią czy brutalnością historycznego momentu. W naszym rozumieniu są dwa takie elementy: z jednej strony wartości etyczne i sposób pojmowania życia i świata, a z drugiej strony uczucia, miłość, koleżeństwo.

We wspomnianej wyżej powieści *Ginesta pels morts. Un blues empordanès* (2010) główny bohater, sierżant Jaume Planagumà, który przybył do Figueres, by rozwiązać zagadkę kryminalną i jednocześnie poznać oraz zrozumieć lokalną społeczność, musi zagłębić się w przeszłość Empordà i wykonać pracę raczej archeologiczną niż *stricte* śledczą, badając dziedzictwo materialne i niematerialne oraz świadectwa historii najnowszej.

W tym samym 2010 roku, gdy Vehí publikuje *Ginesta pels morts*, ukazuje się powieść *Negres tempestes* Teresy Solany, której bohaterka, *mossa d'Esquadra* Norma Forester, poszukuje sprawcy zbrodni popełnionej wprawdzie współcześnie, ale której motywów szukać należy w przeszłości. Dynamika relacji czasowych zostaje od początku wyraźnie zasygnalizowana: ofiarą morderstwa pada historyk, ekspert w sprawach wojny domowej, zamordowany na uniwersytecie w noc Wszystkich Świętych. Śledztwo ukazuje jasno, że przeszłość – tutaj pierwsze lata po wojnie domowej – nie przestaje rzucać cienia na teraźniejszość, a przeszkody i opór, jakie napotyka dociekliwa policjantka ze strony tych, których rodziny skorzystały na zwycięstwie generała Franco, prowadzą do wniosku, że stanie po stronie prawa niekoniecznie oznacza sprawiedliwość. Równocześnie, jak wskazuje Stewart King (2014: 84), powieść Solany buduje pozytywny wizerunek lokalnej katalońskiej policji:

O ile sędzia pokazuje, jak można manipulować prawem, by chronić interesy klasy rządzącej, o tyle Norma reprezentuje sprawiedliwość. Choć *Mossos* otrzymują rozkaz zamknięcia sprawy, Norma ujawnia szczegóły prasie [...]. Poprzez swe działania Norma reprezentuje ducha prawa, bo wie, że opinia publiczna rzeczywiście osądzi winnych. Czytelnicy mogą zobaczyć, jak policjantka robi więcej, niż się od niej oczekuje, by osiągnąć sprawiedliwość. W ten sposób *Negres tempestes* sugeruje, że chociaż hiszpańskie prawo może być niesprawiedliwe, katalońscy policjanci – wręcz przeciwnie, nawet jeśli próbują jedynie uzyskać pewien rodzaj ludowej sprawiedliwości.

Ostatni nurt we współczesnej kryminalnej powieści katalońskiej, o którym warto wspomnieć, jest rezultatem ogromnej podatności

kryminału na absorpcję elementów właściwych dla innych (pod gatunków czy odmian powieściowych bez utraty swej gatunkowej tożsamości. Tę „przepuszczalność” można zauważyć już w omówionych wyżej relacjach z powieścią historyczną. Tak samo widoczna jest skłonność autorów kryminałów do fantastyki i fantastyki naukowej. Na uwagę zasługuje tu Jordi de Manuel (ur. 1962), doktor nauk przyrodniczych, autor serii powieści, których bohaterem jest inspektor Marc Sergiot. W odróżnieniu od pozostałych przywołanych przykładów, gdzie czarna powieść diagnozuje teraźniejszość lub rozlicza przeszłość, u Jordiego de Manuela przedmiotem dociekań staje się przyszłość, choć niezbyt odległa. I tak na przykład *Tres somnis blaus* (2000, Columna) rozgrywa się w roku 2015, *Mans lliures* (2009, Edicions 62) w 2014, a *L'olor de la pluja* (2006, RBA), najbardziej reprezentatywna część cyklu, opowiada o wydarzeniach z roku 2017.

W tym fikcyjnym 2017 roku Hiszpania jest republiką, a futurystyczna Barcelona staje się miejscem, w którym coraz bardziej rozwinięta technologia i odkrycia naukowe niosą postępujące rozwarstwienie społeczne, a także przekładają się na coraz niższy poziom życia mieszkańców. Tym, co ostatecznie przesądza o dystopijnym charakterze świata przedstawionego, są naturalne, polityczne i społeczne konsekwencje przedłużającej się suszy. W głównym wątku kryminalnym inspektor Sergiot bada sprawę morderstwa izraelskiego uczonego, która okazuje się mieć związek z prawdziwymi przyczynami wyniszczającej suszy, a złożona struktura i wielość perspektyw w powieści pozwalają stworzyć pełniejszy obraz tej wyobrażonej Katalonii niedalekiej przyszłości. Nadaje to powieści nieco dydaktyczną wymowę. Jak zauważa Stewart King (2012: 115):

Takie przeplatanie indywidualnych historii wzmacnia w przekazie dla czytelnika to, co naukowcy zajmujący się ochroną środowiska twierdzą od lat: że wszystko jest ze sobą powiązane – bohaterowie, ich działania, środowisko, a nawet sami czytelnicy. Pod tym względem powieść, nie będąc w oczywisty sposób dydaktyczna, daje czytelnikom lekcję, podobną do tych [...] dydaktycznych przesłań wpisanych w krytykę formułowaną zazwyczaj przez dystopie.

Tak oto ostatni nurt kryminału, o którym tu wspominamy, nie tylko uwidocznia i wykorzystuje plastyczność konwencji kryminalnej oraz jej podatność na absorpcję elementów innych podgatunków, lecz pokazuje też, że gatunek ten we współczesnej literaturze może być nie tylko diagnozą teraźniejszości i osądem przeszłości, ale i ostrzeżeniem przed przyszłością.

Przedstawiony tu zarys sytuacji powieści kryminalnej tworzonej w języku katalońskim to, z oczywistych przyczyn, bardzo pobieżny rekonnesans. Każda z omawianych kwestii i tendencji może i powinna stać się przedmiotem pogłębionych badań. Niemniej naszym celem było właśnie pokazanie bogactwa, zróżnicowania i żywotności gatunku, który we współczesnej literaturze (nie tylko tej popularnej) zajmuje istotne miejsce jako swego rodzaju nowa powieść społeczna. Stanowi narzędzie refleksji nad stanem społeczeństwa i pozwala zidentyfikować najważniejsze czy najtrudniejsze dla danej wspólnoty problemy i konflikty.

W przypadku pisarzy tworzących w języku katalońskim intensywny rozwój gatunku mówi też dużo o samej kondycji narodowej literatury, w żaden sposób nieodbiegającej dziś od tego, co dzieje się w polach literackich o znacznie dłuższej tradycji. Jednocześnie na uwagę zasługuje świadoma instytucjonalizacja i promocja – połączonymi siłami twórców, wydawców, tłumaczy, badaczy i popularyzatorów (często łączących te role, jak cytowani tu Anna Maria Villalonga czy Sebastià Bennasar) – czytania kryminałów o Katalonii po katalońsku.

Bibliografia

- BARAŃCZAK, S. (1975), „Polska powieść milicyjna” w: Stępień, M. (red.), *W kręgu literatury Polski Ludowej*, Wydawnictwo Literackie, Kraków, s. 270-317.
- BENNASAR, S. (2010), „Desentrañando el alma de la sociedad. Realidad y ficción en la novela negra catalana” w: Martín Escribà, À., Sánchez

- Zapatero, J. (red.), *Realidad y ficción criminal. Literatura, cine, televisión y cómic*, Difácil, Valladolid, s. 125-197.
- BENNASAR, S. (2011), *Pot semblar un accident. La novel·la negra i la transformació dels Països Catalans 1999-2010*, Meteora, Barcelona.
- CANAL I ARTIGAS, J., MARTÍN ESCRIBÀ, À. (2011), *La Cua de Palla. Retrat en groc i negre*, Alrevés, Barcelona.
- CASADESÚS, A. (2011), *Negra i mallorquina. Orígens i evolució de la novel·la policíaca a Mallorca*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- COLMEIRO, J. (2015), „Novela policíaca, novela política”, *Lectora. Revista de dones i textualitat*, 21, Barcelona, s. 15-29.
- CZUBAJ, M. (2010), *Etnolog w Mieście Grzechu. Powieść kryminalna jako świadectwo antropologiczne*, Oficynka, Gdańsk.
- FIGUEROLA GARRETA, J. (2014), „Agustí Vehí, la història per entendre-ho tot”, *Ítaca. Revista de Filologia*, 5, Alacant, s. 47-67, <https://doi.org/10.14198/ITACA2014.5.03>.
- KING, S. (2012), „Distopía y detectives. La ficción criminal de Jordi de Manuel” w: Martín Escribà, À., Sánchez Zapatero, J. (red.), *El género negro. El fin de la frontera*, Andavira, Santiago de Compostela, s. 111-117.
- KING, S. (2014), „Teresa Solana i la reinvençió de la novel·la criminal catalana”, *Ítaca. Revista de Filologia*, 5, Alacant, s. 69-85, <https://doi.org/10.14198/ITACA2014.5.04>.
- KRASKA, M. (2015), „Czy kryminal naprawdę istnieje? Śledztwo (nieudane) w sprawie gatunku” w: Gemra, A. (red.), *Literatura kryminalna. Na tropie źródeł*, EMG, Kraków, s. 13-33.
- KUBICKA, H. (2015), „Zbrodnia i miasto. O kształtowaniu się obrazu przestępstwa wielkomiejskiej w literaturze kryminalnej” w: Gemra, A. (red.), *Literatura kryminalna. Na tropie źródeł*, EMG, Kraków, s. 307-325.
- MARTÍN ESCRIBÀ, À., *Manifest*, [on-line] <https://crims.cat/qui-som>, 7.02.2021.
- MARTÍN ESCRIBÀ, À. (2009), „Análisis de un escenario negro. Barcelona como identidad literaria” w: Martín Escribà, À., Sánchez Zapatero, J. (red.), *Geografías en negro. Escenarios del género criminal*, Montesinos, Barcelona, s. 41-54.

- MARTÍN ESCRIBÀ, À., CANAL I ARTIGAS, J. (2019), *Trets per totes bandes. L'època clàssica de la novel·la negra i policíaca*, Alrevés, Barcelona.
- MARTÍN ESCRIBÀ, À., CANAL I ARTIGAS, J. (2021), *Trets per totes bandes 2. L'època contemporània de la novel·la negra i policíaca*, Alrevés, Barcelona.
- MARTÍN ESCRIBÀ, À., VILLALONGA, A. M., BENNASAR, S. (2014), „Cap a la consagració del crim en català”, *Ítaca. Revista de Filologia*, 5, Alacant, s. 15-18, <https://doi.org/10.14198/ITACA2014.5.01>.
- MROWCZYK-HEARFIELD, E. (1998), „Badania literatury kryminalnej – propozycja”, *Teksty Drugie*, 6, Warszawa, s. 87-98.
- PIQUER, A., MARTÍN ESCRIBÀ, À. (2006), *Catalana i criminal. La novel·la detectivesca del segle XX*, Documenta Balear, Palma.
- TUSZYŃSKA, J. (2017), „Rozmyte pojęcia. Historia badania literatury kryminalnej w Polsce”, *Slavica Tergestina*, 19(2), s. 204-223.
- VILLALONGA, A. M. (2013), „La novel·la negra catalana actual. La bona salut d'un gènere”, *Els Marges*, Barcelona, s. 45-68.
- VILLALONGA, A. M. (2013a), *Les veus del crim. Converses amb dotze escriptors catalans de novella negra*, Alrevés, Barcelona.